

EL CASTELL DE CASTELLAR DE N'HUG

M. Dolors Santandreu Soler

L'origen de l'actual població de Castellar de N'Hug cal cercar-lo, com ens indica la toponímia, en una construcció fortificada, que trobem documentada en l'Alta Edat Mitjana. La primera pregunta que podem fer-nos és el per què d'aquesta fortificació. La resposta cal relacionar-la amb la reconquesta i la repoblació de les terres del Berguedà després de la sotragada sarraïna.

Primeres notícies històriques

Com ja s'ha dit nombroses vegades, sembla que la presència sarraïna a la comarca del Berguedà fou més aviat escassa. No obstant, hem de pensar que la dominació sarraïna de les terres planes a la Catalunya central va provocar un considerable corrent humà que buscava refugi a les muntanyes, i que va originar una important despoblació d'aquestes terres, entre les quals cal considerar el Baix Berguedà i el Bages.

A finals del s. VIII, quan Lluís el Pietos, rei d'Aquitània, consolidant la presència franca al sud dels Pirineus que havia iniciat el seu pare Carlemany, encarrega al noble indígena Borrell l'operació d'ocupar militarment les places fortes d'Osona, Casserres i Cardona, s'inicia en aquesta zona un moviment de repoblació i organització. Un element fonamental en aquest procés era l'assentament de població, assentament que només es produiria si aquesta es sentia segura, i la manera d'aconseguir-ho era la construcció o la reparació de castells i forteses.

La repoblació de les terres de Catalunya central fou un procés molt lent. Pel que fa referència a l'Alt Berguedà, els primers signes de consolidació de l'obra repobladora es troben a mitjan s. IX. És el moment de la fundació del monestir de St. Salvador de la Vedella, de les consagracions de les esglésies de Sta. Maria de Lillet i de St. Martí de Saldes, i de rompudes de terres a Borredà.

És possiblement dins aquest fenomen de la repoblació que cal incloure l'edificació del castell de Castellar de N'Hug.

Les primeres notícies històriques que hi fan referència daten del s. X, i cal relacionar-les amb la generalització de la informació sobre la compra i venda de terres, element que ens permet de veure que estem davant d'uns assentaments poblacionals consolidats.

L'any 920 el prevere Teodoreu fa una donació de terres a l'església de St. Pere de Montgrony, reservant però l'usdefruit i el govern de les terres «*infra fines Castellare*» per al monestir de St. Joan de les Abadesses.

Pocs anys més tard, el 938, un document esmenta explícitament el castell de Castellar de N'Hug. Aquest document és una escriptura de venda que fan Esclua i la seva muller Igiberta a favor de l'abadessa Emma, del monestir de St. Joan de les Abadesses, d'un alou situat al comtat de Cerdanya, prop del castell anomenat de Castellar, on neix el riu Llobregat, pel preu de 10 eugues i una mula («*qui nobis advenit he homine nomine Madexone, condam et de genitrice mea nomine Baielone, condam*» (...)) «*in Comitatu Cerdaniense, in Transmontano, in aiacencias de kastro qui dicitur Kastelare ubi surgit flumen Lubrichatus*»...)

El 938-939 apareix reflectida una notícia sobre el tema que ens ocupa en el *Llibre dels Canalars*, conservat a l'arxiu de l'església de St. Joan de les Abadesses, i que parla d'un alou a Castellar, proper al castell i al naixement del riu Llobregat: «*castrum de Castellar et alodium confrontatum et suis terminis confinatum venditur domine Emmone abbatisse et terminatur a Cornudells in loco ubi gungit Lubricatus et in loco ubi rivus de Lubricato incipit fluere et labi*».

El 949 tornem a trobar notícies del castell de Castellar, aquesta vegada en un document de donació a l'església de St. Pere de Montgrony d'una terra a la vila de Cornudell, dins el terme del castell de Castellar de N'Hug, donació feta

per Ansolon i la seva muller Oresinda (1).

Fesomia i situació del castell

Quina fesomia devia tenir aquest castell? Segons M. Riu, i d'una manera genèrica, «*el castell, a la primera meitat del segle XI, es compondria d'una torre cilíndrica bastida de pedra i calç o bé de pedra i guix, contruida en un lloc elevat damunt la roca, amb porta al primer pis, i rodejada per una muralla ovalada que aprofitava les sinuositats del terreny i encerclava un ampli espai a cel obert, sense torres protectores, llisa i amb una sola porta a l'exterior. Dintre del recinte hi hauria una petita capella castral, uns dipòsits (pous, cisterna) per emmagatzemar l'aigua i els cereals (sitges) tallats a la roca, i ben poca cosa més.*» (2).

En el cas que ens ocupa, el castell de Castellar estaria situat a la part alta del poble, en el lloc actualment anomenat cal Tòful, mentre que l'església, dedicada a Sta. Maria, fou edificada relativament allunyada del nucli casteller. En l'actualitat les restes del castell són ben minses. Algun mur de considerables dimensions i els carreus amb què estan aparellades les cases d'aquest lloc són testimoni de la seva pretèrita existència.

La seguretat que donava el castell originà al seu entorn la concentració d'un petit nucli poblacional que amb el temps anà creixent. Igualment, a la sagrera de Sta. Maria nasqué un barri nou que serà, en el futur, el nucli originari de l'actual poble de Castellar de N'Hug.

Després de les primeres referències històriques del castell de Castellar, datades al s. X, la documentació es fa molt escassa fins al s. XIII. Entre ambdues dates es produeix a l'occident europeu un fenomen que cal tenir present: la feudalització.

El procés de feudalització dels s. XI i XII originà el naixement de nombrosos senyorius laics o eclesiàstics. Els senyors laics eren sovint descendents d'antics

funcionaris comtals que anaven adquirint grans lots de terres amb els quals havien de formar importants patrimonis familiars. Aquest fenomen es reproduïx al Berguedà, i en serien exemple els senyorius de Pinós, Portella i Mataplana. Aquest últim té per a la consolidació del poblament de Castellar de N'ug una importància cabdal.

Efectivament, en una data imprecisa, el castell de Castellar de N'ug passarà a mans dels Mataplana, una família noble que tenia el centre de les seves possessions en el castell de Mataplana (Ripollès), i que fou feudatària successivament dels comtes de Cerdanya, dels comtes de Barcelona i del casal de Catalunya-Aragó.

El segle XIII el castell de Castellar de N'ug apareix ja com un possessió clau per al control del pre-pirineu per part dels barons de Mataplana.

La seva importància estratègica, en una de les entrades a les possessions dels Mataplana, fou la causa que aquests senyors concedissin als habitants del castell de Castellar diverses franqueses i privilegis. La primera notícia històrica que ens mostra aquest extrem data de l'any 1229, quan Hug de Mataplana i la seva muller Elisenda edificaren a l'església de Sta. Maria de Castellar un altar dedicat a St. Miquel, el dotaren amb diverses possessions (l'alou de la Coma, cinc modis i mig de mesura de Puigcerdà de blat dels molins de Dods del Llobregat i dues canadelles d'oli) i designaren un prevere per al seu servei. («Ugo de Mataplana et Ugo filius meus eiusque coniux Elisendis... donamus... altari Sancti Michaelis, quod hedicavimus in ecclesia Sancte Marie de Castelar, et tibi Arnallo presenti capellano eiusdem ecclesie, cunctisque subsequentibus eiusdem loci capellanis inperpetuum, per liberum et franchum alodium totam ipsam comam... et quinque modios et dimidium bladdi ad mesuram Poddicerdani... in molendinis nostris de Dods de Lobregat...») (3).

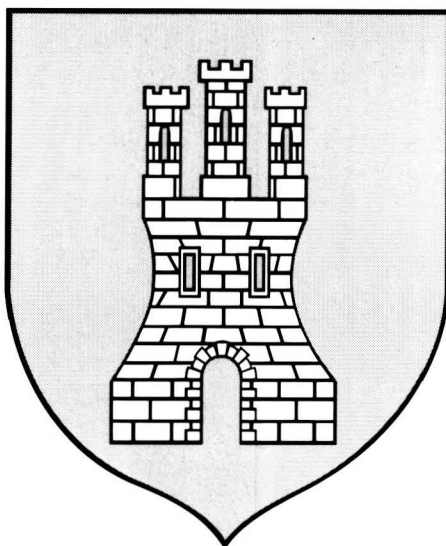
Igualment, en la carta de franqueses atorgada el 1292 per Ramon d'Urtx i que ara estudiarem, aquest fa referència a antics privilegis i concessions atorgades als homes de Castellar pels seus avantpassats.

L'origen de Castellar de N'ug: la carta de franqueses

L'interès dels Mataplana en poblar massivament el lloc portà Ramon d'Urtx,

l'any 1292, a concedir una carta de franqueses als habitants del castell de Castellar de N'ug i al seu barri i sagrera de Sta. Maria (4).

Per què Ramon d'Urtx concedeix aquesta carta de franqueses? La resposta sembla clara, i l'expressa Josep M. Font i Rius: «...hay que señalar también la conveniencia de los propios señores de tener bien defendidos sus dominios, con núcleos de población, asentados en lugares estratégicamente situados, para hacer frente a las

Escut de Castellar de N'ug.

ARXIU

incursiones enemigas motivadas por luchas civiles e internacionales —harto frecuentes en aquellas décadas— y habida cuenta, sobre todo en nuestro caso, de la proximidad de la frontera francesa. Con frecuencia, los mismos documentos de franquicias, manifiestan paladinamente esta necesidad de defensa interior como motivación de su atorgamiento» (5).

Efectivament, Ramon d'Urtx explica en aquest sentit, a l'inici de la carta de franqueses, la motivació que l'ha portat a la seva concessió: «Sápiquen tos els que vegin aquest document que nos, Ramon d'Urtx, senyor de Mataplana, atinent i reconeixent que el nostre castell de Castellar fou i és edificat i posat en el lloc en què tota la nostra terra de Mataplana és més forta, ja que està posat a l'entrada d'aquesta terra en un lloc segur i idoni, i per això volent poblar, ajudant Déu, aquest castell de persones i homes bons, com fos de gran profit i utilitat nostra i de tota la terra nostra que dit castell fos poblat de molta gent i que el manteniment d'aquest castell és molt útil per idònies i diverses raons a nosaltres i a la nostra terra...» (6).

En primer lloc, i d'una manera genèrica, enfranqueix els habitants presents i futurs de Castellar de N'ug. La situació de franquesa havia adquirit a l'Edat Mitjana un significat de cert estatus social. Els habitants de les poblacions amb carta de franqueses podien exercir la «libertas». Els diferents graus de «libertas» venien definits en la resta d'elements continguts en el document.

En un primer bloc referent al senyoriu, la carta de població enfranqueix els habitants de Castellar de qualssevol tragines, obres, cens, usatges i serveis, exceptuant el pagament de 12 diners de moneda barcelonesa de tern que el dia de Pasqua pagaven per la tinença de les cases i horts, segons era costum. Igualment, també els eximeix del pagament de terços, laudemis o perjudicis en les vendes. Pel que fa al conreu de les terres, la carta els concedeix la plena potestat i llicència per treballar les terres de la baronia, i els obliga a pagar de la collita només l'octava part, el delme i la primícia. Igualment els concedeix emprius per a pastures i llenya per a totes les terres del senyoriu.

Respecte dels drets civils, cal destacar en primer lloc la redempció de la cugúcia, l'eixòrquia, la intèstia, l'alberga, la toltà, la rapinya, la servitud i els altres mals usos. En aquest capítol cal remarcar la redempció per abandonar el lloc que s'habitava o la terra a la qual s'estava adscrit, fet que va suposar per als habitants enfranquits una veritable llibertat de moviments i de domicili. En el cas de la nostra carta de franqueses, s'autoritzava els castellanencs a marxar lliurement i es respectava la possessió del camperol absent fins un any després de la seva partida. Si passat l'any el camperol no havia tornat, les seves possessions revertien al senyor.

En l'aspecte del senyoriu jurisdiccional cal destacar, en primer lloc, la garantia d'una seguretat jurídica general als habitants de Castellar i als seus béns. La carta de franqueses els concedeix que si els fos feta alguna comanda de mercaderies, puguin tenir aquestes salves i segures en les seves cases, així com transitar-les amb seguretat, fins i tot en temps de guerra.

Elements fonamentals del senyoriu jurisdiccional eren l'administració de justícia i la defensa de la terra. Els habitants del senyoriu estaven sotmesos a la primera i obligats a la segona. Respecte de l'administració de justícia, els Mata-

plana es reservaven la competència exclusiva en homicidis, delictes de sang i plets, però cedeixen als castellanencs la potestat de resoldre abans de deu dies les qüestions menors sorgides entre ells. Si no ho feien, intervenia la justícia senyorial. Igualment, els Mataplana es comprometien a fer els judicis al castell de Castellar i, si la pena resultant fos de presó, el condemnat compliria la pena en aquest castell.

Pel que fa a la defensa de la terra, els habitants de Castellar quedaven exempts de prestar els serveis de guaita i guàrdia del castell, no així del barri de Sta. Maria, però en aquest cas podien demanar ajuda. Els castellanencs estaven obligats a acudir a la crida del seu senyor per la host i la cavalcada, però aquest els havia de mantenir fins a la tornada.

La carta de franqueses de Castellar de N'Hug va suposar el naixement d'un poble, que s'enfortirà amb la intervenció pública dels seus membres en les relacions amb la família senyorial, amb l'obtenció d'uns privilegis escrits i amb la realització d'una sèrie de funcions que els atorgava la carta.

Castellar de N'Hug després de la carta de franqueses

La carta de franqueses va ser un document important per definir els drets i els deures dels castellanencs, però això no volia pas dir que no existissin problemes entre ells i els seus senyors. Així veiem que, l'any 1371: «*El noble Jaume Roger de Pallars, senyor de Mataplana, compellia els homes de a batllia de Cornudelles i del lloc de Castellar de Nuc a què comprassin vi del seu, encara que aquests homes ja tinguessin vi o bé, si no en tenien, encara que no en volguessin beure; de manera que els dits homes s'havien de repartir tot el vi que el dit noble els volgués vendre. Persuadits que això era una injustícia, acudiren al jutge ordinari de la honor de Mataplana. El jutge, tot atenent que, segons dret, ningú no podia ésser compellit a comprar ni vendre contra la seva voluntat, declarà que aquells homes no podien ésser obligats a les predites coses*» (7).

Els castellanencs sol·licitaran en diverses ocasions la confirmació de la seva carta de franqueses. El dia 4 de setembre de 1345, Ramon Roger, comte de Pallars i senyor de Mataplana, confirma els privilegis i les franqueses de la Poble

o barri de Castellar de N'Hug. Igualment ho farà, tres anys després, el 1348, el seu successor, Artau Roger.

El domini dels Mataplana sobre Castellar de N'Hug finí l'any 1374, quan Jaume Roger de Pallars vengué a Pere Galceran de Pinós l'honor de Mataplana i la vall de Toses, pel preu de 16.000 sous. Els habitants d'aquests llocs contribuïren de diferents maneres al pagament del deute contret pel seu nou senyor. Per exemple: tots els habitants de

Escut de la baronia de Mataplana.

ARXIU

la baronia de Mataplana concediren durant dos anys a Pere Galceran de Pinós el delme del blat, vi, llana i anyells per ajudar-lo a pagar els seus deutes amb Jaume Roger de Pallars. D'aquest pagament en varen quedar exclosos els habitants de la Poble de Lillet i els de Castellar, ja que n'estaven exempts a causa de la franquesa concedida per Ramon d'Urtx (8).

Els nous senyors continuaren preocupant-se per Castellar. Així, el dia 19 de novembre de 1374 i per evitar una manca de blat que portaria la fam als castellanencs, Pere Galceran de Pinós dicta normes per tal d'evitar que es tragués blat o farina del terme de Castellar: «*Aquest dia damont scrit, só posat pena a n G. Cuquet, de Castellar, capità del castell de Castellar, davant lo rector de Castellà i del batlle de Cornudelles e d'En Jacme Molí de Castellar, per mi R. Ferrer, saig major de la honor de Mataplana, per manament del molt noble sr. Mossèn En P. Galceran de Pinós, de cent lliures que nenguna persona estrangera ni privada, per ardiment negun que haye, no traga blat ni farina ni faça traure del*

castell de Castellar ni de la vila de Castellar ni d'altro loch, si n sap dins lo terme del dit castell, si donchs per messió no era, e açò a cascun de XV dies e no més avant, entrò que altro manament aia en contrari del dit noble ho de son procurador licència no'n havia». (9).

Igualment, també ratificaren els privilegis de Castellar de N'Hug. El 8 de maig de 1383, Bernat Galceran de Pinós prengué possessió de les terres que heretà del seu difunt germà Pere Galceran de Pinós, i, constituït davant l'església de St. Esteve de Bagà i éssent-hi representats els prohoms dels llocs, féu jurament de guardar tots i sengles privilegis, franqueses, immunitats i bons usos dels castells i llocs de Saldes, Josa, Gisclareny, Castellar de N'Hug, Toses, Gironella, Sagàs, la Quar, Roset, Castell d'Areny, Palmerola, la Poble de Lillet i Gósol (10).

El novembre de 1393 Bernat Galceran de Pinós nomenà procurador general de les seves baronies Guillem Ramon de Santa-Eulària, àlies «en Bort de Santa-Eulària». El Procurador General s'ha d'entendre com el representant dels barons, que quasi sempre estaven allunyats dels seus dominis, sigui per servei al rei, sigui per residència. Entre els deures i les atribucions del procurador general de les baronies de Pinós i Mataplana, podem llegir: «*Item, vol lo dit senyor que lo dit En Bort sie mes en possessió del castell, lloc a terme de Castellar ab homes e fembres e ab totes rendes e esdeveniments del dit castell e encara ab tota juresdicció civil, rebent dels dits homens homenatge de feultat, segons que alters havents castells o vassalls ab juresdicció civil en les dites baronies han acostumat de rebre e haver. Com lo dit senyor se retingué en lo dit castell host e cavalcada e toca juresdicció criminal. E no res menys vol contribució de les dites baronies. E per donar compliment a les dites coses tocants lo dit castell, lo dit senyor done plen poder An Johan d'Orriols a metre en possessió lo dit En Bort del dit castell e a fer totes les coses en la dita possessió necessàries*» (11).

D'acord amb aquest nomenament, el 1399 el Guillem Ramon de Santa-Eulària es titula senyor del castell i del terme de Castellar de N'Hug per concessió del seu senyor Bernat Galceran de Pinós: «*dominus castri et termini de Castellario de nuch, tenens ipsum castrum et terminum pro iure meo nobili et potenti uiro domino Bernardo Galcerandi de Pinosio*» (12).

Uns anys més tard, el 1432, un procurador general de nom Guillem Ramon de Santaulària, segurament un fill de l'anterior, féu la següent crida: «*Ara oyats que us fa assaber l'honorat En Gm. Ramon de Santaulària, procurador, que nengun hom, de qualque ley, stament o condició sia, no gos pascar ni fer pasquar en nenguna manera de filat, ni de verga, ni de cop, ni ab cove ni ab altres gins de pascar en tots los límits del castell de Castellar. E qui contrafarà pagarà pena per quada vegada que contrafarà XXV liures de pena, de la qual pena haurà lo terç aquel qui denunciarà o acusarà la dita pena*» (13).

Últimes referències del castell de Castellar de N'Hug

Quines eren les funcions del castell de Castellar de N'Hug a la Baixa Edat Mitjana? Segons ha estudiat l'equip Brioda, coordinat per Teresa-Maria Vinyoles (14), les funcions d'un castell en els s. XIII, XIV i XV eren: «*El castell ideal que ens és descrit en el comentari als Usatges de Marquilles, era pensat com a lloc de defensa, amb prou provisions, homes, armes i material de construcció com per resistir un setge. També havia de disposar d'un espai específic per allotjar el castellà, la seva família, servents i homes per defensar-lo, si bé aquests havien d'ésser els mínims indispensables per tal d'estalviar provisions (...)* La funció militar del castell, ja molt minvada a l'època que estem estudiant, només la veiem reflectida per l'existència de torres de defensa i d'una certa quantitat d'armes i armadures. (...) Les armes, segons disposaven els Usatges, havien d'estar ben guardades en lloc segur; als castells hi havia d'haver una cas in quibus arma sint salva. (...)»

No totes les armes eren guardades, n'hi havia de posades en lloc expresament visible, com fent ostentació del poder que representava tenir-ne (...)

Pel que fa a les tasques administratives i jurisdiccionals que tenien lloc als castells, documentem l'entrada de delmes i censos en espècie, especialment cereals i vi, emmagatzemats a graners i cellers. També trobem els llibres de censos, els comptes, carets i protocols. (...)

Un altre ús del castell, com a seu d'un senyor jurisdiccional, era el d'oferir un recinte segur per a retenir-hi els presos. (...)

El castell també era la residència de senyors i servents i, malgrat que en aques-

ta època de vegades només era residència temporal, hi havia un recinte destinat a l'habitatge mobiliari, amb estances pròpies pels diferents afers de la vida quotidiana».

Així, doncs, podem dir que el castell de Castellar de N'Hug a la Baixa Edat Mitjana era la residència d'un delegat dels barons de Pinós i Mataplana, encarregat d'exercir la jurisdicció senyorial en el castell i en el seu terme. El castell ja havia perdut gran part de la seva funció militar i defensiva, entre altres coses perquè havien canviat les circumstàncies que ocasionaren la construcció i el gran desenvolupament dels castells: el feudalisme estava en decadència, i el poder dels senyors perdia força davant el poder creixent de la monarquia.

Una última referència a la funció militar del castell de Castellar de N'Hug data de l'any 1482, quan Galceran Galceran de Pinós, Procurador General de les baronies, ordenà a la gent de Castellar que, davant del perill d'atac de l'enemic, es recollissin dins els murs del castell (15).

És aquesta una de les darreres referències que es tenen del castell. Hem de creure que a partir del s. XVI perdé importància, no així la població que havia nascut al seu redós, que anà evolucionant fins a esdevenir el poble que ara coneixem.

NOTES

1. CATALÀ i ROCA, Pere. *Els castells catalans*. Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1976, Volum V, p. 867-868.
2. RIU RIU, Manuel. *L'Arqueologia medieval a Catalunya. Els llibres de la frontera*, Col·lecció Coneguem Catalunya, núm. 38, Barcelona, 1989, p. 92-94.
3. SERRA i VILARÓ, Joan. *Les Baronies de Pinós i Mataplana*, Editorial Balmes-Balmesiana, 3 volums, Barcelona, 1930, 1947 i 1950. Vol. I. p. 53 i 310-311.
4. *Carta de franqueses de Castellar de N'Hug*, Fundació Enciclopèdica Catalana.
5. FONT i RIUS, Josep M. «Franquicias locales en la comarca del Alt Berguedà (Pirineo Catalán)» a *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*. Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1985, p. 36-37.
6. VIGUÉ, Jordi (Director). *El Berguedà. Catalunya Romànica*, Fundació Enciclopèdica Catalana, Vol. XII, Barcelona, 1985.

7. SERRA i VILARÓ, Joan. Idem, Vol. II. p. 314.
8. Idem vol. I. p. 352.
9. Idem vol. II. p. 101-102.
10. Idem vol. I. p. 199.
11. Idem vol. II. p. 29-32.
12. Idem vol. I. p. 386.
13. Idem vol. I. p. 176-177.
14. VINYOLES, Teresa-Maria (coordinadora del grup Brioda): Ús de l'espai en els castells i torres dels s. XIV i XV a «Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya Medieval». Acta Medievalia, annex 3. Departament d'Història Medieval. Universitat de Barcelona. Barcelona, 1986, p. 217-295.
15. SERRA VILARÓ, op. cit, Vol. I, p. 261.

BIBLIOGRAFIA

- CATALÀ i ROCA, Pere. *Els castells catalans*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1976, Volum V.
- RIU RIU, Manuel. *L'Arqueologia medieval a Catalunya*, Els llibres de la frontera, Col·lecció Coneguem Catalunya, núm. 38, Barcelona, 1989.
- SERRA VILARÓ, Joan. *Les Baronies de Pinós i Mataplana*, Editorial Balmes-Balmesiana, 3 volums, Barcelona, 1930, 1947 i 1950.
- FONT i RIUS, Josep M. «Franquicias locales en la comarca del Alt Berguedà (Pirineo Catalán)» a *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*. Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1985.
- VIGUÉ, Jordi (Director). *El Berguedà. Catalunya Romànica*, Fundació Enciclopèdica Catalana, Vol. XII, Barcelona, 1985.
- Idem. *El Ripollès. Catalunya Romànica*, Fundació Enciclopèdica Catalana, Volum X, Barcelona, 1987.
- VINYOLES, Teresa-Maria (coordinadora del grup Brioda). Ús de l'espai en els castells i torres dels segles XIV i XV a «Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya Medieval», Acta Medievalia, annex 3, Departament d'Història Medieval, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1986.
- VILALTA i SUROS, Salvador. *Ahir i avui de Castellar de N'Hug*, Castellar de N'Hug, 1984.
- CABANI, Jaume. *Castellar de N'Hug*, Hogar del Libro, Barcelona, 1981.